

Розділ II

ПСИХОЛОГІЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 316.6:343.95

М.І. Блажівський

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ

У статті розкрито зміст психологічної підготовки засуджених до звільнення. Автор обґрунтовує основні принципи програми та методи психологічної підготовки засуджених до звільнення.

Ключові слова: *підготовка засуджених до звільнення, психологічна підготовка, психологічна готовність, методи психологічного впливу, програми виховного впливу.*

При звільненні з виправних установ засуджені потрапляють в умови життя вільної людини. Такий різкий перехід чинить на їх психіку екстремальний вплив. Людина, потрапляючи в нові умови життя і соціальне середовище, зустрічається із специфічними труднощами, до подолання яких вона не завжди готова. Для засуджених така зустріч зі свободою часто стає несподіваною і викликає реакції, неадекватні умовам ситуації та вимогам норм моралі. Це часто загострюється неправильним ставленням оточуючих до засуджених, що веде до надмірного збудження або гальмування нервових процесів і до нервових зривів. Засуджений починає неправильно оцінювати свою поведінку та вчинки інших людей, і як наслідок – неправильно діяти.

Важливе місце у підготовці засуджених до звільнення посідає психологічна підготовка. Власне науково обґрунтована психологічна підготовка має допомогти засудженим подолати

інертність людської психіки, прискорити її перебудову та адаптацію до нового середовища.

Проблема ресоціалізації засуджених привертала увагу багатьох дослідників, зокрема В.М. Синьова, В.С. Медведєва, О.П. Северова, С.І. Скокова, Г.О. Радова, В.І. Кривушу, В.Л. Васильєва, Ю.В. Чуфаровського, Г.Г. Шиханцова, Ю.М. Антоняна, С.А. Беличева та ін. Психологічна підготовка до життя в нових умовах розглядалася в роботах А.Д. Глоточкина, В.Ф. Пірожкова, М.Г. Дебольського та Н.С. Фоміна.

Незважаючи на певний досвід у психологічній роботі із засудженими, проблема їх підготовки до звільнення не вийшла за межі окремих експериментів, а значить потребує наукового обґрунтування.

Залишається нерозкритим зміст психологічної підготовки, специфіка проведення психологічної підготовки в залежності від терміну відбування покарання та індивідуально-психологічних особливостей засудженого, організація ефективності роботи психологів установ виконання покарань щодо проведення психологічної підготовки засуджених до життя на волі.

Метою даної статті є розкриття змісту та особливостей здійснення психологічної підготовки засуджених до життя на волі.

Завдання: а) визначити сутність загальної психологічної підготовки засуджених; б) розкрити зміст психологічної підготовки засуджених до звільнення; в) охарактеризувати особливості підготовки засуджених до життя на волі.

Розглянемо, які аспекти проблеми психологічної підготовки засуджених до звільнення розкривали різні дослідники. В.І. Гуськов звертав увагу на необхідність вироблення чіткої структури психологічної підготовки засуджених до життя на волі [2]. М.Г. Дебольський зазначав, що вагомим чинником у психологічній підготовці засуджених є навіювання як один з методів процесу перевиховання [5]. А.Д. Глотчкін підкреслював доцільність запровадження психологічної підготовки за-

суджених до звільнення як важливого напрямку дослідження пенітенціарної психології [3]. Н.С. Фомін, розкриваючи психологічну сутність процесу підготовки засудженого до звільнення, вважає, що вона складається із взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, які визначають соціальну поведінку людини, та практично відображається у ставленні до зовнішнього світу та самого себе [8].

На основі аналізу наукових джерел робимо висновок, що психологічна підготовка – це вид формування особистості, спрямований на розвиток здібностей до певної діяльності в конкретних умовах, і підсилення її мотивації та морального компонента [4, с. 547].

Психологічна підготовка полягає в активізації здібностей засудженого, формуванні у нього знань, умінь і навичок готовності жити і діяти відповідно до правових норм. Її основне завдання – допомогти засудженому швидше включитися в ритм життя суспільства.

Необхідно розрізнити наступні види психологічної підготовки:

- до відбування кримінального покарання засудженими в установах певного виду, починаючи із слідчого ізолятора;
- при переміщенні засуджених у межах установи виконання покарань;
- у зв'язку з переведенням засуджених із виховної колонії до виправної установи;
- до звільнення після закінчення терміну відбування покарання або у зв'язку з умовно-достроковим звільненням [3, с. 280].

Психологічна підготовка засуджених до життя після звільнення полягає в активізації їх психіки, налаштуванні їх почуттів, психічних станів і формуванні установки та навичок поводитися належним чином після звільнення. У результаті цілеспрямованого впливу у засудженого формується психологічна готовність жити та діяти в нових умовах, що забезпечує швидке

включення його в нове соціальне середовище і діяльність без додаткової витрати енергії на подолання внутрішньої напруги або опору.

Починати підготовку засуджених до звільнення потрібно приблизно за 6 місяців до закінчення відбування покарання (цей термін закріплений в Кримінально-виконавчому кодексі України). Шестимісячний термін найбільш оптимальний, оскільки за коротший час можна не встигнути провести необхідний комплекс заходів, а розтягувати підготовку до звільнення на великі терміни недоцільно з тієї причини, що вона розчиняється в колі інших проблем, що виникають у засудженого в процесі відбування покарання.

Психологічна підготовка є засобом мобілізації засуджених, активізації їх установок, звичок, психічних станів, які відповідали б новим умовам праці, життя та побуту. В результаті цілеспрямованих дій у засудженого формуються стратегічний план поведінки і психологічна готовність реалізувати його після виходу на волю.

Основними її напрямками є: а) підготовка до чесної продуктивної праці; б) підготовка до життя в суспільстві; в) підготовка до життя і роботи в трудовому колективі; г) підготовка до життя в сім'ї; д) активізація бажання і навичок самовиховання [3, с. 282].

Особливу увагу в психологічній підготовці до життя на волі потрібно приділяти тим засудженим, у яких недостатньо розвинуті навички самовиховання і які вимагають постійної допомоги, контролю та керівництва процесом їх адаптації до нових умов, у кого відсутня або обмежена життєва перспектива, хто живе задоволенням лише фізичних потреб, а також тим засудженим, хто зник до думки, що за скоєний злочин він з державою, суспільством повністю розрахувався, спокутував свою провину, і це нібито дає йому право на особливі пільги.

Важливим завданням психологічної підготовки є зміна у засудженого самооцінки та рівня домагань (зниження рівня до-

магань, якщо він завищений, і підвищення його у тих, у кого він занижений), а також вироблення у нього суспільно корисних перспектив життя, мети і мотивів діяльності.

Проведення психологічної підготовки засуджених до життя і діяльності в нових умовах повинно будуватися з урахуванням таких принципів:

- 1) моральної спрямованості всіх заходів, що проводяться;
- 2) максимальної відповідності змісту і обсягу інформації умовам майбутнього життя;
- 3) систематичності і послідовності;
- 4) диференційованого та індивідуального підходу;
- 5) активізації позитивних якостей особистості [1, с. 452].

Програма психологічної підготовки засуджених до життя в нових умовах складається з двох розділів:

а) загальна психологічна, або завчасна підготовка (є невід'ємною частиною виправлення і перевиховання) – у процесі її проведення потрібно перш за все активізувати позитивні якості особистості. Можна зробити це у спосіб звернення до кращих сторін особистості, нагадування її минулих досягнень, активізації позитивних установок, моральних і правових почуттів, висловлювання впевненості, що засуджений виправдає довіру вихователів та ін. [9, с. 280–286];

б) спеціальна (має конкретні засоби впливу на особистість засудженого) – найпоширенішим і найдоступнішим методом спеціального психологічного впливу є психотерапевтична бесіда [3, с. 285–289].

Окреслена програма психологічної підготовки спрямована на виконання завдань активізації психічної діяльності засудженого як у процесі всього періоду відбування покарання, так і після звільнення (ресоціалізації і вторинної соціалізації особистості).

Її спеціальними завданнями є:

- розвиток і зміцнення морально цінних рис і якостей засудженого, засудження ним свого минулого способу життя, по-

чуття провини і каяття за скоєний злочин, формування установки на правослухняну поведінку;

- розвиток і закріплення стенічних емоцій, які підвищують психічну активність людини в позитивній активності, формування вміння управляти своїми емоціями та почуттями;

- розвиток вольової сфери засуджених – уміння долати різні труднощі і перешкоди, які виникали або можуть виникати у повсякденному житті.

Основним завданням спеціальної, або безпосередньої, психологічної підготовки є соціально-психологічна реадаптація засудженого.

Н.С. Фомін на етапі підготовки до звільнення виділяє такі заходи [8, с. 36]:

- здійснення організаційних заходів з підготовки засудженого до життя на волі;

- проведення психологічної підготовки засудженого до звільнення.

Організаційна підготовка до звільнення включає:

- визначення місця проживання засудженого після його звільнення;

- попередню домовленість із підприємством, установою про працевлаштування засудженого та зміст передбачуваної роботи;

- проведення декількох зустрічей засудженого з його рідними і близькими з метою відновлення між ними психологічного контакту, а також проведення з ними настановних бесід.

Психологічна підготовка засудженого до звільнення передбачає проведення ролевих занять на теми: «Перший день удома після звільнення», «Проведення вільного від роботи часу», «Я і моя сім'я», «Як подолати конфлікти», «У виробничому колективі» та ін.

Результати занять оцінюються за адекватністю реакцій засудженого на програвання ситуацій. Крім того, можна про-

вести заняття у вигляді психотренінгу з метою вироблення стійкості психологічних установок на певний набір ситуативної поведінки.

Існують спеціальні програми виховного впливу в період підготовки засуджених до звільнення.

Найбільш поширеною та ефективною є соціально-психологічний тренінг підготовки засуджених до життя на волі М.Р. Дебольського [5].

Його завдання полягають в такому:

- розвиток і корекція уявлень засуджених про себе («Я»-концепція);
- дестабілізація стереотипних уявлень про співробітників установ виконання покарань;
- розширення сфери усвідомлюваних мотивів протиправної поведінки;
- корекція психологічних захисних механізмів;
- розвиток адекватної самооцінки і впевненості в собі;
- корекція ціннісних орієнтацій засудженого;
- прояснення і формування життєвих планів засуджених;
- розвиток емоційної стійкості в складних життєвих ситуаціях;
- розвиток життєвих умінь: встановлювати психологічний контакт з потрібними людьми, вирішувати питання про працевлаштування та реєстрацію, розв'язувати конфліктні ситуації в сім'ї та ін.

Гуманістичний підхід, який використовується при проведенні тренінгу, передбачає творче, вільне спілкування в групі. Він виключає чітко регламентовану програму і сприяє розвитку і корекції ціннісних орієнтацій, мотивації, установки на виправлення тих чи інших особистісних властивостей.

Основними методами, що використовуються при проведенні соціально-психологічного тренінгу, є:

- групова дискусія (дозволяє зіставити протилежні позиції, побачити проблему з різних сторін);

- аналіз конкретних ситуацій (сприяє розвитку творчого потенціалу особистості й організації планування її дій, а також життєвої мети);

- рольова гра (дає змогу вдосконалювати рольову поведінку (сина, батька, чоловіка, керівника, підлеглого), а також краще розуміти мотиви поведінки того, з ким доводиться стикатися в процесі діяльності);

- психодрама (соціодрама) – усуває неадекватні емоційні реакції і внутрішній конфлікт. Механізм впливу психодрами полягає в переробці складного динамічного стереотипу шляхом заміщення одних елементів поведінки іншими і створення в особистості досконалого типу реагування як на психотравму, так і на життєву ситуацію, у виробленні стереотипів, що характеризуються новими поведінковими реакціями;

- вправи – завдання, виконання яких в ігровій, невимушеній формі сприяє розв'язанню психологічних задач: «розминці» («розігріванню») членів групи; зняттю емоційної напруги; прикоренню процесу згуртованості групи та ін.

Заслуговує на увагу програма соціально-педагогічного тренінгу в системі засобів морального виховання засуджених при підготовці до звільнення, запропонована А.С. Новоселовою [6]. Тренінг стосується життєвих ситуацій, які поділяються на три групи:

- а) настановчі;
- б) провокаційні;
- в) перспективні.

Настановчі ситуації передбачають вироблення способів правильної поведінки після виходу на волю, щоб допомогти звільненому реадaptуватися в нових умовах (наприклад, в умовах конфлікту). Учасникам дається установка: уникнути конфліктних відносин, узяти себе в руки і діяти психологічно правильно.

Програма включає й екстремальні ситуації, що моделюють поведінку в постадаптаційний період, коли людина відчула себе стабілізованою. Зустріч із провокаційною ситуацією

пов'язана з перевіркою на міцність позитивної поведінки людини. При цьому у неї можуть виявлятися старі установки, тому вона повинна мобілізувати свій позитивний ресурс. Основними завданнями тренінгу є:

1. Закріплення вмій і навичок самостійної роботи над собою.

2. Формування спеціальних установок поведінки при підготовці до виходу на волю.

3. Створення у засудженого активної життєвої позиції.

Комплексна методика, що включає сукупність методів переконання і навіювання, застосовує наступні організаційні форми виховного впливу: бесіду, психодраму; рольову гру; сеанс аутотренінгу; способи, що дозволяють створити у звільнених психологічну готовність до сприйняття корекційного впливу.

Психолого-педагогічний аутотренінг при підготовці засуджених до звільнення передбачає врахування взаємозв'язку усвідомлюваного і неусвідомлюваного в психіці людини, представленого двома блоками: першим – основним, де домінуючий вплив спрямовується безпосередньо на свідомість, і другим, де переважає вплив, що враховує можливість максимізації сфери неусвідомлюваного в процесі педагогічного навіювання. Такий підхід дозволяє підсилити комплексність і системність виховного впливу на ресоціалізацію особистості. Це не тільки розширює зону педагогічного впливу на особистість, але й активізує психічну діяльність засуджених, підключаючи їх до процесу зміни самих себе. У психолого-педагогічному аутотренінгу, передбачено 3 курси:

- перший має своїм завданням подолання психологічного бар'єру, що виражається в опорі перевихованню;

- другий викликає почуття і переживання з приводу необхідності морального вдосконалення, створює установку на самовиховання;

- третій курс повністю присвячений психологічній підготовці засуджених до звільнення. Кожний курс триває 2,5 місяці.

Виховання активної життєвої позиції у тих, що звільняються, передбачає, що вони повинні не тільки розуміти, але й діяти, брати участь, вчиняти; уміти знайти правильний з позиції моральності і права вихід із ситуацій, з якими вони обов'язково зіткнуться на волі.

В пенітенціарних установах західних країн, так само як і у вітчизняній практиці, є програми підготовки ув'язнених до життя на волі, призначені для адаптації їх до нового життя і послаблення негативних наслідків відбування покарання. Як правило, в цих програмах по-різному розв'язується питання про те, що повинні знати ув'язнені, які підлягають звільненню. Відповідно до цього протягом певного проміжку часу напередодні звільнення всі ув'язнені повинні відвідувати курс лекцій, у яких йдеться, наприклад, про те, як шукати роботу або заповнювати анкету, як оформлятися на роботу, як правильно поводитися в конфліктних ситуаціях та ін.

Психокорекційні програми ресоціалізації ув'язнених відображають різноманіття таких загальновідомих шкіл, як психоаналіз (у класичному вигляді), трансактний аналіз (Е. Берна і його послідовників), біхевіоризм і засновані на цьому підході модифікації поведінки, гештальттерапія і раціональна терапія та інші [7, с. 18]. Жоден із запропонованих підходів не має істотної переваги над іншими. Ефективність психотерапії залежить як від особистості злочинця, так і від кваліфікації психологів і психотерапевтів.

Сучасна психотерапія застосовується тільки на основі добровільного волевиявлення ув'язнених. Мотиви їх участі в групах психологічної корекції можуть бути різними, наприклад:

- бажання урізноманітнити тюремне життя;
- прагнення отримати певні пільги, і перш за все дострокове звільнення;
- готовність отримати допомогу в розв'язанні особистих проблем;
- прагнення краще підготуватися до життя на волі.

За даними Національного інституту кримінальної юстиції США, психотерапевтичні методи застосовують до 80% виправних установ США.

Останніми роками більшість психологів цієї країни віддає перевагу розвитку гуманістичних підходів у виправленні засуджених, що знаходить віддзеркалення в реінтеграційній моделі пенітенціарної установи. Основу гуманістичної концепції в психотерапії становлять праці Дж. Роджерса. Головні ідеї цієї концепції полягають в такому:

- віра в потенційні можливості розвитку (виправлення) особистості;
- необхідність створення в групі атмосфери взаємного довіри, відвертості, доброзичливості;
- відповідальність учасників тренінгу за результати свого розвитку;
- аналіз актуального життєвого досвіду;
- наявність зворотного зв'язку учасників тренінгу та ін.

Таким чином, психологічна підготовка засуджених до звільнення – це сукупність заходів, спрямованих на формування у засуджених психологічної та моральної готовності до життя на волі, загальних та спеціальних здібностей до здійснення діяльності в нових соціальних умовах.

Психологічна підготовка передбачає надання допомоги засудженому у формуванні адекватної самооцінки, вироблення у нього суспільно корисних перспектив життя, мети і мотивів діяльності. Основним методом у психологічній підготовці засуджених до звільнення є соціально-психологічний тренінг, який сприяє розвитку та корекції ціннісних орієнтацій, мотивації, установки на виправлення особистісних властивостей засудженого.

Подальших наукових досліджень потребує: удосконалення змісту психологічної підготовки, який би конкретизував її специфіку в залежності від терміну відбування покарання та індивідуально-психологічних особливостей засудженого; вивчен-

ня можливостей інтеграції досліджень у галузях психології особистості та практичної психології з метою підвищення ефективності організації роботи щодо психологічної підготовки засуджених до життя на волі.

1. Васильев В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильев. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 656 с.

2. Гуськов В.И. О психологической подготовке к освобождению из колонии / В.И. Гуськов // Вопросы судебной психологии: тезисы докладов и сообщений на Всесоюзной конференции по судебной психологии. – М., 1986. – С. 12–15.

3. Глоточкин А.Д. Исправительно-трудовая психология / А.Д. Глоточкин, В.Ф. Пирожков. – М., 1985. – 425 с.

4. Дмитриев Ю.А. Пенитенциарная психология / Ю.А. Дмитриев, Б.Б. Казак. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 681 с.

5. Дебольский М.Г. Социально-психологический тренинг для осужденных «Мои жизненные планы» / М.Г. Дебольский. – М., 1994. – 189 с.

6. Новоселова А.С. Социально-психологический тренинг в системе нравственного воспитания при подготовке их к выходу на свободу / А.С. Новоселова. – Пермь, 1987. – 246 с.

7. Исправительные программы различных категорий преступников // Научный поиск, передовая практика и зарубежный опыт / под ред. Г.П. Байдакова, Ю.А. Алферова. – Домодедово, 1996. – 346 с.

8. Фомин Н.С. Педагогические основы разработки и реализации дифференцированных программ перевоспитания осужденных в ИТУ / Н.С. Фомин. – Домодедово, 1993. – 153 с.

9. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология: учебное пособие / Ю.В. Чуфаровский. – М.: Право и Закон, 1997. – 320 с.

М. Блаживский. Психологическая подготовка осужденных к освобождению.

Аннотация. В статье раскрыто содержание психологической подготовки осужденных к освобождению. Автор анализирует основ-

ные принципы программы и методы психологической подготовки осужденных к освобождению. Акцентирует внимание на принципах подготовки к освобождению.

Ключевые слова: подготовка осужденных к освобождению, психологическая подготовка, психологическая готовность, методы психологического влияния, программы воспитательного влияния.

Blazhivskiy M. Psychological preparation of condemned to liberation.

The content of the psychological preparation of the convicted persons for release is clarified. The author grounds the main principles of the programme and methods of the psychological preparation of the convicted persons for release.

Key words: preparation the convicted persons for release, psychological preparation, psychological readiness, methods of psychological influence, programmes of educational influence.

